

DIN BIBLIOGRAFIA MITROPOLITULUI ANASTASIE CRIMCA: MANUSCRISUL „APOSTOL”, NR. 329

Pr. George V. PALADE
Biserica „Buna Vestire” din Bruxelles, Belgia

Abstract

This study describes an XVIIIth century Slavonic manuscript in a Romanian redaction authored by Metropolitan Anastasie Crimca of Moldova, a great lover of books and culture. The presentation of this manuscript – to be found today in the Library of Moscow History Museum – enables us to understand better the scholarly activity of this bishop, and of Moldovan Scriptorium of those times. Together with the description and analysis of this manuscript we present a comparative study of all manuscripts entitled „Apostle” belonging to Metropolitan Anastasie Crimca from the Monastery Dragomirna.

Keywords: Romanian Orthodox Church, Anastasie Crimca, Slavonic manuscripts, Apostol, Dragomirna Monastery.

1. Manuscrisul nr. 329

Acest studiu consacrat activității bibliografice a mitropolitului Anastasie Crimca „al întregii Moldove” (1608-1617, 1619-1629) propune cititorului descrierea amănunțită a unui manuscris slavo-român, prezent astăzi dincolo de hotarele țării, care face parte din daniile sale mai puțin cunoscute.

Existența acestui manuscris a fost consemnată pentru prima dată de cercetările întreprinse de slaviștii P.M. Stroeve și Arhimandritul Leonid, care-l definesc cu titlul de „Apostol”. Acest manuscris este păstrat până astăzi la Biblioteca Muzeului de Istorie din Kremlin, Moscova (ГИМ), în colecția de manuscrise ce poartă numele arheologului rus A.C. Uvarov (собрание А.С. Уварова, ф. 389). Din mica descriere făcută de cei doi savanți, manuscrisul poartă în cadrul colecției nr. 329, identificat ca fiind

originar din Moldova secolului al XVI-lea, alcătuit din 239 de file de pergament, având un aspect frumos¹.

O cercetare nemijlocită a filelor acestui manuscris ne conduce însă să nuanțăm observațiile celor doi erudiți ruși și să-l identificăm ca făcând parte din patrimoniul mănăstirii moldovene „nou zidită Dragomirna”, în secolul al XVII-lea. Din acest patrimoniu scripturistic al mănăstirii ne sunt cunoscute până în prezent trei manuscrise ce poartă numele de „Apostol”: două păstrate la Biblioteca Academiei Române din București² (Ms. 22 și Ms. 436) și unul la Biblioteca Națională din Viena³ (Ms. 6).

Făcând obiectul unor descrieri și studii în general sumare, aceste trei manuscrise, deja cunoscute, nu au fost niciodată confruntate unul cu celălalt, nici studiate din această perspectivă, deși unitatea tematică, originea și comanditarul manuscrisului le predispuneau spre acest studiu comparativ, în vederea îmbogățirii istoriografiei mănăstirii și scriptoriului său cu elemente și concluzii pertinente.

Considerăm că manuscrisul ce urmează a fi prezentat în acest studiu constituie încă o caligrafie ce poate fi atribuită ostanelilor Mitropolitului Moldovei Anastasie Crimca. Studiul de față nu se va limita doar la o simplă comunicare și descriere a manuscrisului păstrat în Biblioteca Muzeului de Istorie din Kremlin, ci el își

¹ П.М. Строев, *Рукописи славянские и российские, принадлежащие Царскому ивану Никитичу*, Moscova, 1848, p. 4, nr. 12; Архимандрит Леонид, *Систематическое описание славяно-российских рукописей собрания графа Уварова. Часть первая*, Москва, 1893, p. 68, nr. 115.

² Ms. nr. 22, în P.P. Panaitescu, *Manuscrise slave din biblioteca academiei RPR*, vol. 1, București, 1959, pp. 35-36; G. Popescu-Vilcea, *Școala miniaturistică de la Dragomirna*, în „Biserica Ortodoxă Română” (BOR), LXXXVI (1968), nr. 11-12, București, pp. 1343-1344, și Ms. nr. 436, în P.P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din biblioteca Academiei Române*, vol. II, Editura Academiei Române, București, 2003, pp. 256-257.

³ Manuscrisul de la Viena este singurul dintre cele trei care cuprinde acest capitol. Pentru descrierea conținutului manuscrisului de la Viena, a se vedea Ghelasie al Râmnicului, *Trei manuscrise slavone*, în „BOR”, X (1886), nr. 12, pp. 971-975; G. Popescu-Vilcea, *op. cit.*, pp. 960-961; și *Ibidem*, în „BOR”, LXXXVI (1968), nr. 11-12, pp. 1345-1354; I. Bogdan, *Scrieri alese*, București, 1968, pp. 505-510; G. Buluță, *Manuscrise miniaturate și ornate românești în colecții din Austria*, București, 1990, pp. 41-45; Gerhard Birkefelliner, *Glagolitische und kyrillische handschriften in Österreich*, Viena, 1975, pp. 113-116.

propune să facă și o analiză comparată a tuturor manuscriselor „Apostol” cunoscute până astăzi și care fac parte din dania Mitropolitului Anastasie.

Nădăjduim că această strădanie să ne permită să îndepărtăm unele umbre ce dăinuie încă asupra scriptoriului Mitropolitului Anastasie și să aducem noi răspunsuri la multe întrebări care persistă asupra personalității și activității sale.

2. Descrierea manuscrisului

Ms. 329 este în stare bună de conservare, chiar dacă copertile sale nu sunt cele originale, vădind că manuscrisul a suferit în decursul vremurilor. Actualele coperti din lemn îmbrăcate cu înveliș din piele maro deschis sunt acoperite cu o ramă ornamentată și cadrilatere, la care se adaugă două încuietori funcționale.

Manuscrisul este alcătuit dintr-un material nobil și costisitor, cele 239 de file din pergament îi dăruiesc o valoare și un aspect de înaltă ținută, deși miniaturile sau foița de aur lipsesc din conținutul său. Manuscrisul are o numerotație în colțul superior drept al filei, de tip zecimală.

Filele sale au dimensiunea 34 x 26 cm, iar pe șnitul cărții se mai pot distinge rămășițele șterse ale unor linii și ornamente desenate în culorile roșu și negru, elemente întâlnite și în alte manuscrise ale Mitropolitului.

Cerneala folosită este de culoare neagră, exceptând cele două frontispicii de la ff. 1r., 61r., titlul Cuvântărilor⁴ (СКАЗАНИЕ), cel al Epistolelor, subtitlurile și zaceala care sunt de culoare roșie. Scrierea este uncială și semiuncială, având 21 de rânduri pe filă exceptând subtitlurile prezente deasupra sau/și sub textul principal. Începutul textului, după cuvântare sau epistolă, este marcat de o literă inițială ornamentată floral, iar din loc în loc întâlnim litere unciale, amândouă de culoare roșie. Scrisul este uniform pe tot parcursul manuscrisului, ceea ce presupune un singur scrib.

Manuscrisul are o scurtă pisanie a daniei pe filele de început (ff. 2r.-3v.), care va fi descrisă și cercetată în detaliu în continuare.

⁴ СКАЗАНИЕ sau „cuvânt la”, „tâlcuire la”, „interpretare la” (vezi I Cor. 12, 10; 14, 28; Facerea 41, 8).

Ea nu poartă explicit numele comanditarului sau a donatorului în inscripția daniei de subsol a textului principal din pricina lipsurilor unor file din manuscris, fiind dovedit doar numele mănăstirii Dragomirna, alături de data donației.

În cuprinsul său, ziua și luna daniei lipsesc, singurul element ce se păstrează este anul donației, exprimat cu litere slavone după obiceiul vremii: „зрк” (7120) de la facerea lumii. Potrivit acestei însemnări putem afirma că manuscrisul a fost donat între 1 septembrie 1611 – 31 august 1612, noul an începând în acele vremuri cu ziua de 1 septembrie, numit „indiction”. În preajma acestei date este presupusă și alcătuirea manuscrisului, ceea ce ne-ar permite să umplem un gol în activitatea scripturistică a Mitropolitului, în conformitate cu scriptoriul său identificat până astăzi⁵.

Inscripția română cu litere chirilice din manuscrisul de la ff. 4-17 ne permite să includem acest manuscris în grupul de manuscrise prădate de tătari⁶, care a fost apoi răscumpărat și dăruit mănăstirii de lângă palat pentru chilie, ieromonahului Teofil Hați, probabil un călugăr grec, a cărui semnătură și înscrisuri se păstrează pe câteva file din manuscris.

Apostolul din vremurile străbune se deosebește de cartea de cult folosită astăzi în bisericile noastre și care poartă și ea numele de „Apostol”. În Apostolul de uz liturgic contemporan din Biserica noastră găsim doar fragmente alese ale pericopelor ce sunt folosite în cult, luate din Faptele Apostolilor și din Epistolele Noului Testament. În Apostolul pe care noi îl prezentăm aici, ca de altfel în toate cele din acea perioadă, găsim textul integral al Faptelor Apostolilor și al Epistolelor Noului Testament însoțit de câte o introducere la fiecare scriere, numită „cuvântare” (сказаніе). Apoi, la sfârșitul întregului manuscris, pentru întrebuițarea liturgică a acestuia, găsim un tabel explicativ al folosirii pericopelor („zaceale”) în cadrul slujbelor, a glasurilor prochimenului și a stihurilor acestuia, cât și a glasurilor și stihurilor de la „Aliluia”.

⁵ Cea din urmă identificare a manuscriselor mitropolitului este făcută de Șt. Gorovei, „Anastase Crimca, Noi contribuții”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, LV, 1979, 1-2, pp. 154-156.

⁶ O însemnare de pe zidurile portalului menționează că în ziua de 2 octombrie 1758 mănăstirea a fost jefuită de tătari.

De remarcat, de asemenea, că ordinea epistolelor în tradiția manuscriselor noastre vechi și în Apostolul de față diferă de cea din cărțile de cult de astăzi. „Biblia sau Sf. Scriptură”, în secțiunea Noul Testament, reproduce în prezent ordinea instaurată de Apostolul tipărit de Șerban Cantacuzino de la 1683, care prelua „orânduiala grecescului Apostol”⁷.

3. Cuprinsul manuscrisului

f. 1r. Frontispiciu cu ornament, titlu unciale și seminunciale pe roșu⁸: **сказаніе дѣваніи ап(с)лъскы(х) съ писана лоукож еу(г) листо(м) .полѣтѣ(х) мнѡгы(х) страсти гнѣ:** (Cuvântare la Faptele Apostolilor scrisă de evanghelistul Luca, după mulți ani de la pătimirea Domnului).

f. 2r. caligrafie cu litere cursive, cerneală neagră, partea inferioară a filei sub text: **[новосъздан]ныи свои монастырь драгомирна. ид(ж)е е(с) х(р)а(м) съшествіе стго дха. въ дни благо [чистиваго]/ f. 3r. [да] има(т) съперникъ са(м) гъ на(ш) іу хс и прч(с)тжа е(г) мтръи въ сѣ(х) стхъ на с(т)ра(ш)нѣм его ѿ. 3v. сждици. аминъ: В лтѡ зрк := ([nou zidit]ă sa mănăstire Dragomirna, unde este hramul Coborârea Sfântul Duh, în zilele bine[cinstitorului]/ [să] aibă pârâș la cumplita judecată pe însuși Domnul nostru Iisus Hristos și Preacurata lui Maică și pe toți sfinții, amin. În anul 7120).**

f. 4r. scriere iregulară, cu litere cursive, cerneală neagră, partea inferioară a filei sub text: **аче(с)тѣ ка(р)тѣ ф(с)таѡ робѣтѣ ла тѣта(р)/ f. 5r. ша(ѡ) рѣ(с)кѡ(м)рато муртѡ пе(тр)ѡ сафлето(л)/ f. 5v. пе(н)тро софелетол лѡи, f. 6r. шы а(л) пьри(н)-ціло(р), карѣ пѡ(м)т(р)ѣ съ(н) пѡмене(с)кѡ/ f. 7r. ша(м) трімісо ла мѣ(н)стѣрѣ д(н) пе е(с)/ f. 8r. па(л)тѣ съ по(ѡ)менѣ(с)кѡ аче(с)тї нѡ(мѣ)/ f. 9r. мур(р)то(ѡ)ї че(р) чї е топора ап(с)то(л)//**

⁷ Inscriptie pe foaia de titlu a Apostolului: „Apostolul cu Dumnezeu Svântul care întru acesta chip tocmită depre orânduiala grecescului Apostol, acum întâi sau tipărită. Den porunca, și cu toată cheltuiala, prea luminatului, și prea înălțatului Domn și oblăduitoriu a toată Țara Rumânească Io Șerban C. Voevod, adevăratul nepot prea bunului Bătrân Șarban Băsărab Voevod... La anul de la spăseniia Lumii 1683”.

⁸ Textele slavone din studiu (titlurile și însemnările) sunt redată întocmai ca în manuscris cu păstrarea tuturor prescurtărilor, prin coborârea literelor supra-scrise între paranteze rotunde; între paranteze ascuțite am introdus completările noastre pentru restabilirea unor omisiuni și nuanțe.

f. 9v. $\epsilon(\rho)$ $\chi\epsilon(\rho)$ $\chi\iota\epsilon$ $\alpha(\varsigma)$ $\rho\omicron(\varsigma)$ $\tau\omicron\lambda$ $\chi\omicron(\omega)$ $\nu\epsilon\iota$, *ивано*/ f. 10r. $\sigma\upsilon\beta$ $\epsilon(\delta)$. $\sigma\mu\epsilon\rho\iota\tau\omicron(\lambda)$. $\tau\epsilon(\omega)$ $\phi\iota(\lambda)$. $\epsilon(\rho)$ $\omicron\mu\omicron\eta\alpha(\chi)$. *Хаці*/ f. 11r. $\kappa\upsilon\tau(\rho)$ i , *мүріе, собота петръ*/ f. 12r. $\varsigma\iota(\delta)$ $\rho\upsilon(\varsigma)$ $\kappa\omicron\omicron\omicron\omicron\tau\omicron$ \bullet $\tau\omicron(\kappa\omega)$ $\mu\upsilon$ $\rho\epsilon(\eta)$ $\kappa\iota\lambda\epsilon\epsilon$ / f. 13r. alt scris cu litere cursive de tipar cu negru: *сн книга на мериса ѿ килна поровена тдіе* / f. 14r. $\omega\kappa\upsilon\pi\iota$ *мирчоо герги апостолъ подори герги* / f. 15r. $\alpha\pi\omicron(\varsigma)$ λ $\sigma\tau\tau\upsilon$ *герги овинъ кръсто марна съботи*/ f. 16r. *петре дазнае паринте тизи німена да поменѣватѣ*/ f. 16v. alt scris negru: *съ(с)цие прекъм ачастж свиотж нва*/ f. 17r. $\gamma\epsilon\lambda\iota\eta$ $\alpha(\delta)$ $\rho\upsilon\zeta(\omicron)$ $\kappa\omicron\upsilon\pi\upsilon\tau\omicron$ $\mu\alpha\rho\tau\omicron\upsilon(\lambda)$ $\delta\iota\eta$ $\kappa\iota\lambda\iota\epsilon$ $\alpha\beta\alpha\varsigma\iota\delta(\lambda)$ $\sigma\iota$ $\epsilon(\lambda)$ $\alpha(\delta)$ $\mu\omicron\upsilon\rho\iota\tau$.

f. 60r., sfârșitul capitolului, cu semiunciale, roșu: ... **конецъ с(в)ж. и**

дѣланіемь: (... sfârșit sâmbătă și a faptelor).

f. 60r. unciale, roșu: **сказаніе пакввлѣ посланіа** • (Cuvântare la Epistola (Sf. Ap.) Iacob).

f. 61r. Frontispiciu, unciale și seminunciale, roșu: **сѣвѣрное посланіе пакввле** • **срѣдѣ. ла, не(д)ла. зачало на** • (Soborniceasca Epistolă a (Sf. Ap.) Iacob, miercurea, 31-a duminică, zaceala 51).

f. 67v. Cuvântare la Întâia Epistolă a Sf. Ap. Petru.

f. 68r. Întâia Epistolă a Sf. Ap. Petru.

f. 74v. Cuvântare la a doua Epistolă a Sf. Ap. Petru.

f. 75v. A doua Epistolă a Sf. Ap. Petru.

f. 79v. Cuvântare la Întâia Epistolă a Sf. Ap. Ioan

f. 81r. Întâia Epistolă a Sf. Ap. Ioan.

f. 87v. Cuvântare la a doua Epistolă a Sf. Ap. Ioan.

f. 88r. A doua Epistolă a Sf. Ap. Ioan.

f. 89r. Cuvântare la a treia Epistolă a Sf. Ap. Ioan.

A treia Epistolă a Sf. Ap. Ioan.

f. 90r. Cuvântare la Epistola Sf. Ap. Iuda.

f. 90v. Epistola Sf. Ap. Iuda.

f. 92v. Cuvântare la Epistola către Romani a Sf. Ap. Pavel.

f. 94v. Epistola către Romani a Sf. Ap. Pavel.

f. 120r. Cuvântare la Epistola întâi către Corinteni a Sf. Ap. Pavel.

f. 121r. Epistola întâi către Corinteni a Sf. Ap. Pavel.

f. 143v. Cuvântare la Epistola a doua către Corinteni a Sf. Ap. Pavel.

f. 144v. Epistola a doua către Corinteni a Sf. Ap. Pavel.

f. 159v. Cuvântare la Epistola către Galateni a Sf. Ap. Pavel.

f. 160r. Epistola către Galateni a Sf. Ap. Pavel.

f. 168r. Cuvântare la Epistola către Efeseni a Sf. Ap. Pavel.

f. 168v. Epistola către Efeseni a Sf. Ap. Pavel.

- f. 176v. Cuvântare la Epistola către Filipeni a Sf. Ap. Pavel.
 f. 177v. Epistola către Filipeni a Sf. Ap. Pavel.
 f. 183r. Cuvântare la Epistola către Coloseni a Sf. Ap. Pavel.
 f. 184r. Epistola către Coloseni a Sf. Ap. Pavel.
 f. 189r. Cuvântare la întâia Epistolă către Tesaloniceni a Sf. Ap. Pavel.
 f. 190r. Întâia Epistolă către Tesaloniceni a Sf. Ap. Pavel.
 f. 195r. Cuvântare la a doua Epistolă către Tesaloniceni a Sf. Ap. Pavel.
 f. 195v. A doua Epistolă către Tesaloniceni a Sf. Ap. Pavel.
 f. 198r. Cuvântare la Epistola întâi către Timotei a Sf. Ap. Pavel.
 f. 199r. Epistola întâi către Timotei a Sf. Ap. Pavel.
 f. 206r. Cuvântare la Epistola a doua către Timotei a Sf. Ap. Pavel.
 f. 207r. Epistola a doua către Timotei a Sf. Ap. Pavel.
 f. 211v. Cuvântare la Epistola către Tit a Sf. Ap. Pavel.
 f. 212r. Epistola către Tit a Sf. Ap. Pavel.
 f. 215r. Cuvântare la Epistola către Filimon a Sf. Ap. Pavel.
 f. 215v. Epistola către Filimon a Sf. Ap. Pavel.
 f. 216v. Cuvântare la Epistola către Evrei a Sf. Ap. Pavel.
 f. 217v. Epistola către Evrei a Sf. Ap. Pavel.
 f. 235v. semiunciale roșu: **конецъ в то (рни)к. и посланіемъ:** (sfârșit marți și a epistolei).
 f. 236r. până la 237r. succesiune de text, *scriptio continua*, alcătuit din semiunciale negre ce reflectă un fragment din capitolul numit: „сѣвѣрникъ вѣмъ м(с)цею” (Adunarea a douăsprezece luni), capitol ce cuprinde, începând cu luna septembrie, până în august, pentru fiecare sfânt de zi cu zi, prochimenul glasul, stihul și pericopa (zaceala⁹).

⁹ „Se pare că în Răsărit, într-un an se citea întreaga Scriptură a Noului Testament, precum apare aceasta la Sf. Ioan Hrisostom (Omilie la Ioan 58, 4). Eutalie (†540), diacon din Alexandria, împarte Faptele Apostolilor în 57 de citiri *αγαγωσεις* pentru fiecare duminică și sărbătoare a anului. Deși nu avem dovezi, totuși se poate presupune cu tot dreptul că și Evangheliile au fost împărțite în așa fel ca să poată fi citite în întregime într-un singur an”. Cf. *Studiul Vechiului Testament*, manual alcătuit de Pr. prof. V. Prelipceanu, Pr. prof. N. Neaga și Pr. prof. G. Barna, EIBMO, București, p. 4. După cum se poate vedea, „dovada” împărțirii Noului Testament în zaceale, cu excepția Apocalipsei, care nu se folosește în cultul Bisericii, se află prezentă în filele Tetraevangheliarelor și Apos-tolilor străvechi slavone, așa cum au rămas până târziu în îndrumările tipiconale din cărțile de cult românești. Ultima zaceală a acestui Apostol se află în laterala prezentului manuscris la f. 235r, zaceala 335, după o numerotație consacrată.

f. 237r. Către mijlocul filei, înscris prin unciale roșii, urmează capitolul: **ини ап(с)л и различни • на обновленіе храмоу.** (Alte trimiteri diferite la înnoirea Bisericii).

f. 237v. unciale roșii: **прокумни въскрѣсни • и алу(л)аре ѡсмым гласов(м)** (Prochimene ale Învierii și aliluie, pe opt glasuri).

f. 239r. Sfârșitul manuscrisului, urmat de semnătura stilizată, de culoare neagră, a Ieromonahului Teofil.

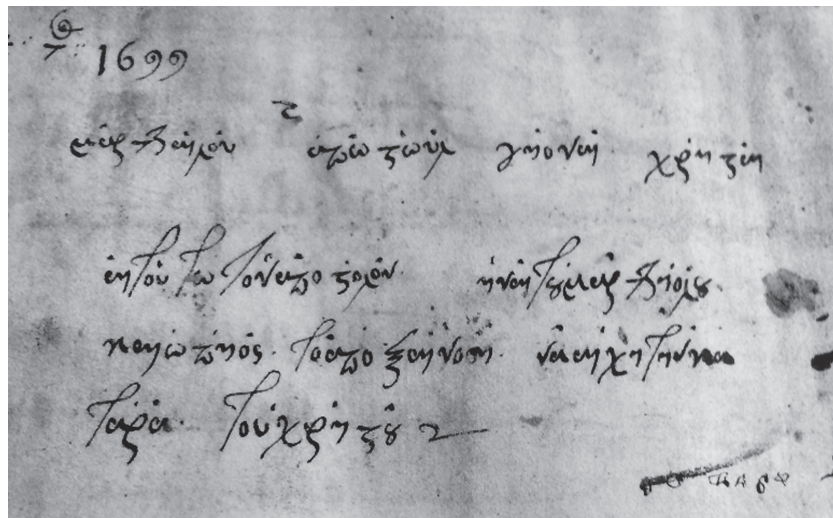

Foto 1 – f. 239^r. text scris cu litere cursive, de culoare neagră, în limba greacă, purtând data „ετος 1699”^a.

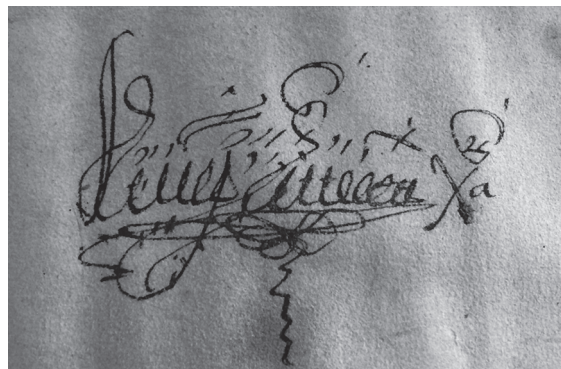

Foto 2

^a Alte câteva cuvinte în limba greacă scrise probabil de aceeași mână se află la f. 1v, sub textul principal: **γιανακα- γιαναο κ σαν την γιανα (?)!**

4. Argumente pentru identificarea manuscrisului

Cel dintâi argument în vederea atribuirii acestui manuscris ctitoriei Mitropolitului Anastasie se află în cuvintele înscrise în formula de danie. Expresia „[НОВОСЪЗДА]ННИИ СВОИ МОНАСТИРЬ ДРАГОМИРНА” ([nou zidit]ă mănăstirea sa Dragomirna), ne îngăduie să identificăm cu ușurință cuvintele din formula consacrată a daniilor Mitropolitului Anastasie, prezentă în toate actele de donație săvârșite. Celelalte cuvinte prezente în formula de danie sprijină de asemenea această afirmație.

Privind la aspectul cronologic al manuscrisului, data lui de danie, 1611-1612, o cercetare a tuturor manuscriselor de la începutul secolului al XVII-lea socotite ca aparținând mănăstirii Dragomirna „nou zidită”, ne arată că nu este cunoscut nici un alt binefăcător din acele vremuri, consemnat de documente, care să se fi evidențiat prin darurile sale scripturistice mănăstirii, în afară de Mitropolitul Anastasie Crimca.

O cercetare comparată a pisaniilor de danie prezente în celelalte trei manuscrise cunoscute ne arată că nici o formulă de danie nu este identică întru totul prin cuvinte sau ortografie una cu alta. Cu toate acestea, observăm că formula textuală prezentă în „Apostolul” de la Moscova se aseamănă mult cu cea din Ms. 22 din București, deosebindu-se doar sumar.

O asemănare stilistică minoră, dar grăitoare, ce vine în sprijinul înrudirii manuscrisului de la Moscova (1611-1612) cu cel de la Viena (1610), predecesorul său cronologic, se găsește în litera inițială ornamentată floral cu roșu, ce deschide frontispiciul „Cuvântării la Faptele Apostolilor” în cele două manuscrise, care este executată aproape identic. Acest ultim aspect, împreună cu cel cronologic, ne conduce spre presupunerea că manuscrisul miniat de la Viena ar fi putut reprezenta o sursă de inspirație în multe privințe.

5. Lacune ale manuscrisului

Din descrierea făcută în cuprinsul manuscrisului înțelegem cu ușurință că din Apostol lipsesc numeroase file de început, dar și de la sfârșitul cărții. Analiza cuantificării lipsurilor textuale din manuscris reprezintă și ea un argument în vederea recunoașterii

acestui manuscris ca aparținând daniei Mitropolitului Anastasie Crimca, atunci când privim la pisania de danie care este păgubită de o importantă parte a textului său.

După frontispiciul Cuvântării (сказаніе) de la f. 1, titlul și începutul textului slavon la Faptele Sfinților Apostoli lipsesc.

f. 2r. începe la mijlocul versetului 11 al capitolului 1 din cartea Faptele Apostolilor: [...вознесыи] сѡ ѿ васъ на нбо, такожде прїидетъ (ъ) иже въразомъ видѣсте его... și se termină la f. 2v., la începutul versetului 1 din capitolul 2: ...и въ негда скочатисѡ дню пѡтъдесѡт ници.

f. 3r. începe la sfârșitul versetului 36 din capitolul 2: [...такѡ и гсѡда и хрста его вгъ сотворилъ естъ], сего іса егоже вы распасте... și se termină la f. 3v., la începutul versetului 7 din capitolul al 3: ...авіе оутврѣдистѣсѡ ємоу плеснѣ и въ.

f. 4r. începe la începutul versetului 24 din capitolul 3: [... и вси же пророцы] ѿ самоуила и по чїхи, елици глашѡ ... și se termină la f. 3v., la versetului 16 din capitolul al 4: ..."ко оубо разоумно знаменіе вы (стъ) има, всмъ. Textul continuă apoi, fără întreruperi, la f. 5r., f. 6r ș.u.

Din aritmetica cuvintelor lacunare deducem că între f. 1 și f. 2 lipsește o filă, între f. 2 și f. 3 lipsesc alte două file, apoi între f. 3 și f. 4 încă o filă. În total sunt patru file de început ale lucrării care lipsesc din manuscris, ceea ce justifică lipsurile din pisania de danie atribuită Mitropolitului Anastasie.

De la sfârșitul manuscrisului lipsesc, de asemenea, numeroase file. Comparând capitolele prezente în cele trei manuscrise Apostol aparținând mitropolitului Anastasie, și socotind capitolele anexe ce trebuie să fie prezente în manuscris pentru corecta lui folosire în cult, putem regăsi o bună parte sau chiar totalitatea capitolelor pierdute din manuscrisul de la Moscova.

Din cercetările manuscriselor comparate, se remarcă în manuscrisul de la Moscova, între sfârșitul Epistolei către Evrei, la f. 235v. și textul de la f. 236r., lipsa unui număr important de file.

Filele capitolelor intitulate: „сказаніе из вѣ стно. иже на вѣ сѡ дни глава (м) дѣанїи ап (с)лшм. в н (д)лю пасхы. анти (ф) а. ѡломъ же:” (Cuvântare spre știință a capitolelor. Faptele Apostolilor, pe fiecare zi. În duminica Paștilor, Antifon 1, Psalm 66) și „начало стѣи и велицѣи четыридесѡ (т) ници. сж (б) та (м) и

н(д)лѣ(м).с(в)ж а. по(с). про(к) гла(с) з” (Începutul a Sfintei și Marei Patruzecime, sâmbătă și duminică, sâmbăta 1 din post, prochimien glas 6).

În f. 236r. este prezent doar sfârșitul textului pe luna mai al capitolului **сѣвѣрникъ вѣмь м(с)цѣм**, apoi, la f. 236v., urmând luna iunie și începutul lunii iulie. Sfârșitul lunii iulie și luna august se încheie la mijlocul f. 237r. Prin aceste file se constată, așadar, un alt segment lipsă din manuscris: titlul capitolului **сѣвѣрникъ вѣмь м(с)цѣм** și lunile septembrie-mai.

La finalul manuscrisului ar trebui să fie prezent, de asemenea, cel puțin tabelul de întrebuințare liturgică a pericopelor, așa cum se află în manuscrisele nr. 6 și nr. 22: **Ѹка(з)а гласѡ(м).и еѵ(г)ліа(м) въскр(с)ны. И л(т)ѵргіи ап(с)лъ съ еѵ(г)ліе(м):** (Arătarea glasurilor și evangheliilor Învierii și liturghiile, Apostol cu Evanghelia).

6. Unitate și diversitate

Aplecându-ne și către alte aspecte din manuscris, vom încerca să evidențiem similitudinile și diferențele dintre ele pentru a contura natura legăturii dintre aceste manuscrise, unite prin dania Mitropolitului, pe care ele o poartă pe filele lor.

Începutul textului slavon al manuscrisului miniat din Viena se deschide cu un cuvânt al Sf. Epifanie¹⁰ al Ciprului, ce acoperă două file din volum. Manuscrisul de la Moscova începe fără această introducere, direct cu frontispiciul la cartea: „Cuvânt la Faptele Apostolilor, scris de Sf. Ev. Luca”. Textul se încheie la f. 1v. și se aseamănă cu Manuscrisul nr. 22 de la biblioteca Academiei Române din București.

Spre deosebire de toate celelalte trei manuscrise, tomul nr. 436 de la Academie are lipsă aceste două capitole de început, foarte probabil pierdute, el începând cu titlul la cartea Faptelor Sfinților Apostoli.

Privind la aspectul ornamentelor, se remarcă faptul că Ms. 436 din București este lipsit de ornamente. Iar în toate celelalte trei

¹⁰ Manuscrisul de la Viena este singurul dintre cele trei care cuprinde acest capitol. Pentru descrierea conținutului manuscrisului de la Viena a se vedea Gerhard Birkefelliner, *op. cit.*, p. 115.

manuscrite nici un frontispiciu nu este copiat unul de la altul, fiecare având originalitatea sa ornamentală și cromatică.

Textul canonic al cărților cuprinse în Apostol nu este identic *ad litteram* unul cu celălalt. O analiză neexhaustivă la textul de început al cărții „Cazania la Faptele Apostolilor”, în cele trei manuscrite, evidențiază unele diferențe minore de ortografie între cele trei variante textuale, cum ar fi înlocuirea la unele cuvinte a literei *w* sau *#* cu *o* și *a*¹¹. Textul manuscrisului de la Viena, spre deosebire de celelalte trei variante textuale, conține cele mai multe litere ridicate, prescurtări, executate probabil din motive practice, pentru a micșora volumul tomosului alcătuit din numeroase miniaturi.

Mss. 6, 22 și cel de la Moscova (329) împărtășesc o unitate de formă și fond. Stilul și caligrafia, binecunoscutele inițiale ornamentate floral integrate în text, prezența daniei de subsol, precum și toate elementele expuse anterior, fac ca manuscrisul păstrat astăzi în Biblioteca din Moscova să se înscrie în tehnica de execuție a școlii moldovenești din vremea Mitropolitului Anastasie Crimca și a manuscriselor aparținând ostanelilor acestuia.

Perspectiva de ansamblu a acestor patru manuscrite cercetate mă determină să afirm că ms. 436 de la Academie este – în comparație nu numai cu celelalte trei Apostole, dar și cu celelalte manuscrite aparținând daniei mitropolitului – atipic, atât prin coperta, caligrafia, cât și prin limba de redactare cu influențe ucrainene¹². El se evidențiază, de asemenea, așa cum s-a spus, prin lipsa ornamentelor, a primei litere inițiale de început a textului la Faptele Apostolilor la f. 1r¹³, dar și prin lipsa unei părți importante din

¹¹ În cele trei manuscrite „Apostol” la capitolul „Cazania la Faptele Apostolilor”. La începutul textului, cuvântul *сїа* [Ms. 329-Ms. 22] - *сїа* [Ms. 6] și alt exemplu cu alt cuvânt de început al textului: *бвсървдомъ* [Ms. 329]- *всървдомъ* [Ms. 22]- *всървдомъ(м)* [Ms. 6].

¹² Cf. P.P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române...*, p. 257. Din descrierea făcută de autor se constată că acum lipsesc din manuscris ff. 218-219.

¹³ Adăugat ulterior prin caligrafierea unei litere semiunciale având alt pigment negru. Probabil aceeași mână care a scris dania? O scriere de danie simplificată, lipsită de culoarea roșie sau majusculă, nu atât de îngrijită precum se întâlnește în celelalte pisani de danie ale mitropolitului, dar și incompletă.

obișnuita formulă de danie¹⁴, dimpreună cu data de danie a manuscrisului.

Manuscrisul diferă de stilul consacrat creațiilor scripturistice aparținând mitropolitului Anastasie și, dacă nu ar purta succinta inscripție de danie, nici un element nu ar identifica apartenența acestei scrierii mănăstirii Dragomirna și mitropolitului său. De aceea suntem înclinați a presupune că acest volum a fost alcătuit în afara Moldovei sau copiat de un scrib străin viețuitor pe meleagurile Moldovei. În acest caz, ar trebui poate să vedem în acest manuscris un exemplar ce ar fi aparținut personal mitropolitului, în urma unei achiziții, și care a fost dăruit apoi mănăstirii sale, Dragomirna.

Mitropolitul Anastasie a fost, cu siguranță, nu numai un comanditar, un scrib și un artist, dar și un colecționar de manuscrise folositoare pentru el și opera sa de copiere și comunicare a cuvântului lui Dumnezeu către credincioșii săi.

La finalul acestui studiu privind cronologia existentă în manuscrisele „Apostol” de la Dragomirna, multe întrebări rămân fără răspuns: De ce a fost necesar o danie de patru manuscrise „Apostol” pentru nou zidita mănăstire, dintre care trei într-un interval așa de scurt: 1609 (nr. 22), 1610 (nr. 6), 1611-1612 (nr. 329)? De ce există diferențe notabile între aceste manuscrise, dacă plecăm de la premisa că toate au fost alcătuite în aceeași „școală” de caligrafi și miniaturiști de la mănăstirea Dragomirna?

Prin această cercetare, manuscrisul „Apostol” de la Muzeul de Istorie din Moscova, fondul 389, nr. 329, se alătură listei manuscriselor cunoscute ale scriptoriului Mitropolitului Anastasie Crimca și al mănăstirii sale, Dragomirna.

Scriș pe pergament, dar lipsit de miniaturi, acest manuscris nu este totuși lipsit de interes: inscripțiile slavone, dar și chirilicoromâne prezente pe filele sale, elementele stilistice și tehnice din cuprinsul manuscrisului ne îngăduie să identificăm, netăgăduit,

¹⁴ Inscripția de danie este, de asemenea, atipică în comparație cu celelalte manuscrise anastasiene, prin lipsa numelor părinților Mitropolitului din danie (иѡа(н) крн(м)ка и кр(с)тина) și a întregului text de sfârșit a daniei (въ зѣти, или продати. Ѡ стаго монастырь...) deși din manuscris nu lipsesc filele de început. Ce ar fi trebuit să conțină aceste carențe este greu de explicat!

manuscrisul ca aparținând tezaurului cultural al mănăstirii Dragomirna și să îmbogățim cunoștințele noastre privind activitatea scripturistică a binefăcătorului ei, Mitropolitul Anastasie.

Împreună cu Ms. 329, celelalte manuscrise anastasiene expuse în acest studiu ne înfățișează o bogată tradiție, manifestată prin varietate și unitate stilistică, moștenită în scriptoriul Moldovei la începutul secolului al XVII-lea și pusă sub minuțioasa chivernisire și creativitate a Mitropolitului Anastasie.

Concluzii

Am prezentat în acest studiu un manuscris slavo-român din Moldova veacului al XVII-lea ce a aparținut mănăstirii Dragomirna și care, potrivit cercetărilor întreprinse, ne încredințează că face parte din daniile necunoscute ale marelui iubitor de carte și de artă mitropolitul Anastasie Crimca (1608-1617, 1619-1629). Descrierea aspectului și conținutul acestui manuscris constituie argumentele în vederea recunoașterii acestui manuscris, apartenența lui nu numai mănăstirii Dragomirna, dar și daniei mitropolitului Anastasie. Prin prezenta cercetare, manuscrisul „Apostol” de la Muzeul de Istorie din Moscova, fondul 389, nr. 329, se alătură listei manuscriselor cunoscute ale scriptoriului Mitropolitului Anastasie Crimca. Împreună cu Ms. 329, celelalte manuscrise anastasiene expuse în acest studiu ne înfățișează o bogată tradiție manifestată prin varietate și unitate stilistică, moștenită din scriptoriul Moldovei de la începutul secolului al XVII-lea și pusă sub minuțioasa chivernisire a Mitropolitului Anastasie.